

VERZORGINGSMAATSCHAPPIJ EN COMPUTER

INLEIDING DOOR MINISTER-PRESIDENT R.F.M. LUBBERS

Als je de titel van zo'n conferentie leest, denk je, waar moet ik heen met zo'n onderwerp. Maar al luisterend, wordt het een attractieve ingang voor een fundamenteel gesprek. En dat is vandaag de bedoeling. Van mij ook graag een bijdrage.

Waar te beginnen? In de titel proef ik vragen rondom de technologie aan de ene kant. Aan de andere kant wordt gesproken van een zorgzame samenleving. En hier is - waarschijnlijk - bewust - gekozen voor de typering van de verzorgingsmaatschappij.

Eerst iets over de technologie.

De inleiders - met name mevrouw May - brengen me tot de stelling: de technologie is een uitdaging die we doormaken in de Europese context. We spreken over het 'Europa van de technologie', omdat we het gevoel hebben dat we een achterstand op de Verenigde Staten en Japan moeten inhalen. Het oude Europa moet een nieuwe vorm kunnen vinden in de toepassing van de techniek. Gemeenschappelijke programma's en uitwisseling van technologie zijn belangrijk.

Je komt de technologie ook heel nadrukkelijk tegen in vragen die we normaal als sociaal-politiek typeren. Ik ga er enkele opnoemen en dan wordt meteen duidelijk dat 'verzorgingsmaatschappij' een heel breed gegeven is. Ik som op in willekeurige volgorde.

We komen de technologie tegen rondom het thema emancipatie. Dat lijkt merkwaardig, maar er zijn - zoals vandaag al eerder gezegd - heel nadrukkelijk verbindingen. Er is een mogelijk om het arbeidsproces nieuw in te delen, zodanig, dat emancipatie - daaronder versta ik in het algemeen meer deelneming van vrouwen aan arbeid - bevorderd wordt. Dat vraagt een reorganisatie van het werk, meer deeltijdbanen en dergelijke. Daarvoor heb je technieken en schema's nodig. Ook informatica en communicatiemiddelen maken meer participatie mogelijk. Bovendien maken de communicatiemedia een decentralisatie mogelijk van het werk vanuit de fabriek. Langzaam maar zeker wordt het werk anders verdeeld. Niet meer scherp afgebakend - de een dit, de ander dat - maar allerlei mengvormen.

Ik vind niet dat we van de dogmatiek van het oude model moeten vervallen in een nieuwe dogmatiek, dat alles weer gelijkelijk verdeeld moet worden. Ik denk dat we open moeten staan voor een heel gedifferentieerde benadering. Dat heeft praktische consequenties voor ons arbeidsbestel. Zo moeten er minimaal 100.000 banen per jaar bijkomen, terwijl de bevolking nog maar weinig groeit. Dat hangt voor een goed deel samen met het emancipatieproces. Gewoon maar in een bedrijf zeggen: nu gaan we het anders verdelen, is moeilijk. Je moet het in een dynamisch proces doen en daarin zit de verbinding met technologische veranderingen. Maar dat - het is al gezegd - werkt alleen wanneer er voldoende kennis en kunde is in het omgaan met technieken. Dat brengt mij bij het vraagstuk van de werkgelegenheid.

Nu we een eerste fase van economisch herstel achter de rug hebben, geen paniek meer kennen over massa-ontslagen, komen we in een tweede fase: hoe brengen we die 700.000 werklozen geleidelijk weer in het arbeidsproces? Wat blijkt de sleutel: scholing, oefening. Specifieke programma's in en buiten bedrijven.

Zo is het departement van onderwijs bezig met een herschikking van middelen, om het informatica-onderwijs te stimuleren. Is dat niet een harde, technocratische benadering? Nee, het is een sociale en humane benadering, want het geeft mensen kansen om mee te doen. We gaan er nog wel onhandig mee om. Zojuist hoorde ik dat het percentage ingeschreven meisjes voor bepaalde cursussen nog erg laag is. Tegelijkertijd hoorde ik laatst van een 'hoge oom' - zo heet dat, geloof ik - bij defensie, dat in de hoogwaardige verbindingstechnieken de daar participerende vrouwen een zeer hoge produktiviteit laten zien. We zijn er gewoon nog niet uit. We zullen weer opnieuw moeten uitvinden waar ieders' mogelijkheden liggen.

Die technieken nodigen uit om de manier van werken te herwaarderen. In de volksgezondheid bijvoorbeeld. Daar zien we ook een probleem: zitten er onbeheersbare aspecten aan de techniek, in de zin van: 'we houden het niet meer bij', maar ook in kostentechnische zin? Maar ook in veel 'huiselijke' dingen. Zo doordenken wij opnieuw het, wat heet, bejaardenbeleid. Er zit enige herijking aan te komen. Ik noem een paar dingen.

Het idee dat er een massale onbekwaamheid zou optreden bij 65 jaar, of bij 62: voor die tijd kan alles, daarna niets meer. Dat is onzin. De gemiddeld hogere leeftijd betekent dat meer mensen tot op hoge leeftijd het vermogen hebben om van alles en nog wat te doen. Niet voor niets spreken we naast 65-plussers nu ook over 'hoogbejaarden'. Dat is een mentaal iets in de samenleving.

Wat cijfers. In 1960 was 1% van de bevolking ouder dan 80 jaar. Iemand boven de 80 was zeer uitzonderlijk. Boven de 65 jaar was 9%. Maar bij de eeuwwisseling ziet het er heel anders uit. Dan is 4% ouder dan 80, dat blijft oplopen tot 7%.

We vergrijzen niet alleen, er gaat ook iets veranderen in de samenleving, ouderen zijn niet meer uitzonderlijk. Ouderen zullen meer participeren, misschien niet in de eerste plaats in betaalde arbeid - alhoewel je maar nooit weet, wanneer we door de werkloosheid heen zijn - maar meer nog in een gedifferentieerd patroon van betaalde en onbetaalde arbeid.

Het thema van deze dag laat de langere termijn zien: de nieuwe technieken geven mogelijkheden voor een andere indeling van tijd en leven. En tegelijkertijd de demografische en emancipatoire ontwikkelingen, die de maatschappij van 2000 er heel anders uit laten zien dan die van 1950. Een centraal punt is het leren omgaan van de burgers met de nieuwe mogelijkheden.

Dat is het algemene beeld.

Nu wil ik iets zeggen over de tendenzen die zichtbaar zijn in de zorg van de overheid. Eerst wat cijfermatige punten.

Ik hoor weleens: mooie verhalen, over die verzorgingsmaatschappij, maar onder druk van de bezuinigingen wordt alles steeds kaler en grauwer. Ik heb wat cijfers op een rijtje gezet. Een onderdeel van die verzorgingsmaatschappij zal altijd blijven wat we via de collectieve sector met elkaar organiseren. Waar gaan we nu tussen dit jaar en 1991 naar toe? Waar hebben we meer geld voor uitgetrokken? Wat zijn de groeiers?

De volksgezondheid. Ruim twee miljard meer uitgaven van 1987 naar 1991, via de verzekeringssystemen van onder meer ziekenfonds en AWBZ. Dat zijn hogere uitgaven nadat de ombuigingen van het regeerakkoord zijn verwerkt.

Er zijn opwaartse tendenzen om meer uit te geven. Deels heel objectief: de vergrijzing. Het is nu eenmaal zo dat, dooreen genomen, als je wat ouder wordt je meer medische zorg nodig hebt. Maar deels natuurlijk ook uitgelokt door medische technieken; het ter beschikking komen van meer specialisten, die natuurlijk wat meer operaties uitvoeren met meer moderne apparatuur. We hebben de geneesmiddelenindustrie, die steeds betere geneesmiddelen brengt, waar ze ook graag iets extra's voor rekenen en die dan weer voorgeschreven worden. Op zichzelf zou je denken, dat het mogelijk zou moeten zijn om tot een wat meer bescheiden groei te komen in de volksgezondheid. Dat is zich trouwens de laatste jaren wel aan te aftekenen. Maar we hebben het dus bij de volksgezondheid zeker niet over een vermindering, we hebben het duidelijk over groei.

Wat is eigenlijk de tweede groeier? Dat had U zelf kunnen verzinnen: dat is wat we nodig hebben voor de AOW. De bevolking groeit weliswaar weinig, maar doordat bevolking in het verleden hard groeide, krijgen natuurlijk meer mensen recht op AOW. Over een jaar of vier vergt dat krap 2 miljard meer aan middelen. Het zal een hele wezenlijke voorziening blijven in onze verzorgingsmaatschappij. U kent het beleid. We willen de zaak zo inrichten, dat we de koopkracht op het punt van de AOW in ieder geval voor lange tijd kunnen blijven garanderen, dat daar geen risico's in komen. Op die lijn willen we het houden. We zeggen: ga niet mooi weer spelen door er een paar procent in koopkracht op te doen als je het over een paar jaar misschien niet waar kunt maken. Dit is een keiharde post. Het is een kenmerk van onze verzorgingsmaatschappij dat in stand te houden. De volksgezondheid, heel belangrijk en een goed basispensioen.

Rente

Dan kom ik aan een wat droeviger post: de rente. We worden er allemaal niet wijzer van, dat is wat we meer aan rente moeten gaan betalen op onze schulden. De overheid maakt nog steeds forse schulden en dat betekent dat vergeleken met 1987 in 1991 meer rente betaald moet worden, zeg maar zo'n 1,5 miljard. Dat is eigenlijk zonde. Toch doen we dat maar, omdat we niet radicaal door de bocht kunnen met minder overheidsuitgaven; daar moeten we teveel voorzieningen voor afbreken. Is het verantwoord? Ik denk het wel. We groeien geleidelijk aan, stap voor stap, naar het perspectief dat we zo op het eind van de tachtiger jaren het probleem onder de knie krijgen. Het betekent dat de rentelast niet harder stijgt dan het nationaal inkomen en daarna volgt er geleidelijk aan een daling. Voorlopig is het toch wel buitengewoon vervelend, want het dreigt allerlei andere uitgaven opzij te drukken. Die rente stijgt toch nog wel hard op dit moment.

Thuiswonende bijstand

De vierde groeier is, wat in het jargon heet, de thuiswonende bijstand. We hebben een bijstandstelsel in Nederland. Ik denk dat dat ook iets heel essentieels is in onze verzorgingsmaatschappij. Dat onderscheidt ons land van een aantal andere landen, waar meer harde armoede zichtbaar is. Die bijstand bestaat uit tal van posten. Bijvoorbeeld mensen die werkloos worden en op een gegeven moment op de bijstand aangewezen raken. We hebben ook een categorie van wat men noemt de thuiswonende bijstand. Daar kun je het beste bij voorstellen die gevallen waarbij geen direct perspectief op werk meer aanwezig is. Die post blijft helaas fors stijgen. Dat hangt samen met onder meer het proces van echtscheidingen, waardoor meer mensen toch recht kunnen krijgen op deze uitkering. Dat niet alleen, maar het heeft ermee te maken. We kunnen niet zeggen dat dit op zichzelf een bevredigende ontwikkeling is. We hebben niet het gevoel dat we hier met bezuinigingsmaatregelen iets aan zouden kunnen doen, moeten doen. Er is iets anders aan de hand. Dat zijn de onderlinge factoren. Dan hebben we het toch weer over de emancipatie en integratie in het arbeidsproces, geleidelijk aan. Maar voorlopig moeten we ervan uitgaan, dat dat krappe miljard - zeg maar: ruim 900 miljoen - dan nog in een periode blijft stijgen. Tussen haakjes: de bijstand als geheel stijgt gelukkig iets minder dramatisch, omdat er ook een positieve werkgelegenheidsontwikkeling verwacht wordt, waardoor mensen er dus ook uit stromen.

Europa

Wat zijn nog andere duidelijke groeiers? Europa. Het is wel mooi: een Europa van de technologie, en een Europa van dit en een Europa van dat. Maar het kost ook geld, dat Europa. Hoeveel? Moeilijk te schatten, maar wel tussen het half miljard en het miljard.

Ook geven we komende jaren nog iets meer uit aan de defensie per jaar en aan ontwikkelingsamenwerking. Dus de groei zit zowel in het 'buitenland' als in het 'binnenland'. Het is nuttig om deze cijfers te zien. We zien dat de overheid heel wat spendeert aan de verzorgingsmaatschappij. Zeer sterk bepalend voor het beeld zijn de groeiende uitgaven aan een aantal, echt toch wel heel wezenlijke, basisvoorzieningen: de volksgezondheid, de AOW, de bijstand. De discussie over de bezuinigingen gaat meestal over de departementale begrotingen. Hoeveel wordt bezuinigd op onderwijs, op WVC? Waar liggen de prioriteiten van dit kabinet? Wat is de krimp of groei op de verschillende departementen? Dat geeft ook een zicht op de politiek die je voert. Dit kabinet wordt nogal eens getypeerd als een centrumrechts kabinet. Sommigen zeggen: het is erg ondernemingsvriendelijk. Klopt dat beeld?

Economische Zaken en Landbouw en Visserij

Als ik nou kijk welke begrotingen de meeste krimp laten zien, dan zijn dat Economische Zaken en Landbouw. Je zou ook kunnen zeggen: ondernemingsdepartementen. Economische Zaken wordt wat getemperd, doordat we de wet op de WIR-premies in stand willen houden. Maar zelfs als ik dat meeweeg, dan zit er toch nog een behoorlijke krimp in. Ik sta daar voor, omdat ik zeg: ja, luister eens even hier, we hebben een aantal jaren gewerkt aan loonmatiging en economisch herstel en we hoeven niet alsmaar door te gaan met allerlei toeters en bel-len van subsidieregelingen in het bedrijfsleven; dus dat kan wel wat minder. Maar desalniettemin frappeert het. Hetzelfde geldt voor Landbouw: we moeten het helaas met minder doen.

VROM en Verkeer en Waterstaat

Tweede categorie die eruit komt zijn niet de welzijnsdepartementen, maar het zijn de departementen van VROM en Verkeer en Waterstaat. Die moeten het ook krap aandoen. Het is een beetje griezelig als je te ver gaat, want dan kom je in de problemen met de infrastructuur. Daar wordt dus inderdaad zeer zuinig aan gedaan.

AZ/Buitenlandse Zaken

In deze categorie komen we ook departementen tegen van, je zou kunnen zeggen, algemeen bestuur. Mijn eigen kleine departementje Algemene Zaken zal zo'n 15% minder uitgeven in een jaar of vier à vijf. Dat is daarmee een topper. Maar ook een departement als Buitenlandse Zaken gaat stapjes terug. Het zijn allemaal departementen die procentueel beduidend meer bezuinigen dan wat men noemt "de welzijnsdepartementen", Onderwijs en WVC.

Onderwijs en WVC

Hoe zit het dan met die 'welzijnsdepartementen'? Die zitten veel lager op de lijst. Onderwijs gaat ruim 5% omlaag. En WVC ook. Dat geeft natuurlijk spanningen aan. Er komen weliswaar minder leerlingen, maar het onderwijs wordt ook beter en duurder. En ook voor minister Brinkman is het natuurlijk heel erg moeilijk om ietsje terug te gaan op een departement, waar je eigenlijk niets aan wilt doen. Bejaardenzorg, oorlogsslachtoffers, vormen van hulpverlening die heel essentieel zijn. Dus ik zeg niet dat het makkelijk is, maar het is wel goed om de verhoudingen een keer te zien. Het is niet zo dat dat nou speciaal de bezuinigingsdepartementen zijn. Integendeel, de bedragen zijn verhoudingsgewijs wat minder.

Ik noem nog een ding: in de uitgaven van de gemeenten treedt gelukkig een geringe groei op.

We zijn als rijksoverheid wel bezig met huishoudboekjes, maar de aandacht voor de collectieve functies in de verzorgingsmaatschappij blijft voluit aanwezig. Ik voeg daar aan toe dat we die bijdrage niet moeten zien als iets defensiefs-verzorgends, maar dat we het moeten combineren met een dynamische maatschappij, die hard werkt aan nieuwe technieken en werkgelegenheid. Daarom vond ik Uw ma, 'Verzorgingsmaatschappij en computer', ook zo boeiend.

...er die computer zie ik dan de toepassing van nieuwe technieken, emancipatie, jongeren die bijgeschoold worden, doorstromingsprocessen, verdeling van werk en ga zo maar door. De combinatie van die twee dingen het opkomen voor de ander en boodschap hebben aan elkaar en aan de ander kant een moderne dynamiek. Alleen dan hou je het vol. Zo kunnen we de AOW en de volksgezondheid alleen garanties bieden wanneer er voldoende mensen met elkaar een nationaal produkt maken.

Nadenkend over 'verzorgingsmaatschappij en computer', wil ik op nog iets interessants wijzen. Ik begon al over Europa in verband met de techniek. Maar tegelijkertijd betekent techniek die 30 cursisten die een additionele opleiding volgen. Dat is heel kleinschalig. Je moet het van twee kanten bekijken. Het is een inspanning aan de top en aan de voet. Het is niet alleen de twee lijnen verzorging en dynamiek naast elkaar, maar ook de twee lijnen Europa en overheid en anderzijds de basis. Minister Deetman kan allerlei onderwijsplannen maken, maar het gaat om wat gebeurt in dat concrete bedrijf, die concrete stad, bij die universiteit. Dat vinden we ook in de verzorgingsmaatschappij: een essentiële collectieve verantwoordelijkheid. Bijgesteld, maar zekerheid biedend op lange termijn. Maar de sleutel voor echt succes ligt vaak aan de voet. De mens zelf moet zorgvuldig omgaan met zijn gezondheid. En in het onderwijs geldt dat ook: de mensen moeten zichzelf willen uitrusten. De individuele burger moet weerbaar willen zijn.

In de directe omgeving: dat is dus ver van vaderskant staat maar het is wel heel wezenlijk. Vroeger gebruikten we daar het ouderwetse woord de naaste voor. Ik heb moeite er een modern woord voor te vinden, maar de essentie is nog steeds dezelfde.

Gaan we een stukje verder: allerlei verbanden in een samenleving. We hebben in ons land veel gedaan vanuit het particulier initiatief. En zelfs wanneer vanuit een gemeente of overheid iets gebeurt, hoor je toch vaak: laten we het maar weer de vorm geven van een stichting of van een vereniging, om enthousiasme te mobiliseren en te bundelen. Daar komen we zowel vrijwilligerswerk als professionele inzet tegen.

Dat is de verzorgingsmaatschappij aan de voet. Ik wil het misverstand wegnemen dat als dat goed floreert, we er op nationaal niveau mee kunnen stoppen. Dat is niet waar, zoals uit de cijfers blijkt. Maar er is zoveel te doen in een gedifferentieerd patroon, dat er ook aan de voet veel moet gebeuren. Daar ligt misschien wel de kern. Burgers hebben immers een redelijke mate van geborgenheid wanneer dat in de nabije omgeving wordt waargemaakt, en niet alleen via een ver loket.

Als we vanuit de politiek nadenken over die as: verzorgingsmaatschappij en computer, dan komen we heel nadrukkelijk bij gemeenten en provincies. Het is mijn inschatting dat die provincies en gemeenten toe zijn aan een nieuwe ronde, en extra belang krijgen. In de tijd dat ik nu in de politiek zit, herinner ik me heel goed dat we jarenlang over Thorbecke's systeem hebben gediscussieerd. Er zijn allerlei plannen geweest: veel-provincies-plannen, herindelingen, vierde bestuurslaag. Ik constateer dat we nu een twaalfde provincie hebben, maar dat het daar waarschijnlijk wel bij blijft. Die discussie is naar de achtergrond gedrongen, maar er is wel iets voor in de plaats gekomen. En dat is een renaissance, een revitalisering van met name de gemeenten, maar ook de provincies, om bepaalde hedendaagse problemen zelf aan te pakken. Ik geef voorbeelden. Als we voor het uitbannen van die taaie werkloosheid specifieke, kleinschalige initiatieven nodig hebben, dan heeft ook de gemeente daar mee te doen. Maar ook als het gaat over kinderopvang of bejaardenzorg - zaken waar ik net over sprak - een goede mix van particulier initiatief en bestuurlijke inspanningen: gemeenten hebben hier een grote rol in te spelen. En hier en daar zie je het ook. Een inventieve en creatieve wethouder die ineens initiatieven neemt. Je bent niet meer de beste wanneer je knap bent in het wegslepen van subsidies uit Den Haag. De bestuurders moeten het nu vanuit hun eigen regio gaan waarmaken.

Gemeenten en provincies hebben ook een rol te vervullen als samenbindend element van de burgers. Ontworteling en individualisering moet worden tegengegaan door culturele - in de brede zin des woords - activiteiten; dat is ook een functie van de gemeenten en provincies.

Kortom, de kwaliteit van de samenleving volgt niet alleen uit begrotingshoofdstukken, maar wordt ook bepaald vanuit de lagere overheden.

Alles bij elkaar een vrij fascinerend beeld.

We krijgen in ons land geleidelijk meer zelfvertrouwen. Het wordt nu hoog tijd om - ook via dit soort dagen - zicht te krijgen op de toekomst en de structurele lijnen van de wat langere termijn. Waarbij we leren zien dat het niet is of nieuwe technieken en organisatie van het werk of aandacht voor de mensen in de verzorgingsmaatschappij, maar dat het een en-èn verhaal is. Daarom vond ik het zo'n interessant voorbeeld hoe vandaag uitgelegd werd dat emancipatie en techniek helemaal niet haaks op elkaar staan.

Voorzitter, ik heb het thema verzorgingsmaatschappij en computer nogal algemeen opgevat. Ik heb nu eens niet gesproken over de regio en het regionale beleid. In zekere zin geldt hiervoor dezelfde wetmatigheid die ik in mijn hele betoog heb neergelegd.

Is er behoefte aan een regionaal beleid vanuit de rijksoverheid? Ja, natuurlijk. Er zijn altijd bepaalde basisvoorzieningen, waar je voor op moet komen. Maar we hebben ook geleerd dat de voorwaarden voor succes niet primair daar in gelegen zijn. Voorwaarde voor succes is primair gelegen in de regio zelf, gebruik makend van de nieuwe mogelijkheden.

Dat is makkelijk gezegd, ik realiseer me het, maar ik ben niet pessimistisch op dit punt. Ik geloof niet dat je kunt zeggen dat technische tendenzen per definitie betekenen dat daar waar al voorsprong is, die voorsprong nog groter zal worden. Als ik even kijk naar de kaart van Europa, zie je her en der in 20 jaar tijds verschuivingen optreden.

Het kost wel tijd, en essentiële voorwaarde is om zelf de mogelijkheden te benutten. Het economisch element van de informatica geeft nieuwe herkansingen. Traditionele industriële patronen die opbloeien en afsterven, zijn voorbij. Er zijn tal van nieuwe mogelijkheden, kunst is om ze te benutten. Ik verwacht dat het ook hier uit Groningen vandaan zal lukken. Ik realiseer me dat dat niet eenvoudig is. Vooral als je als provincie toch achterstand hebt. We kennen de oorzaken daarvoor, verdwijnende industrieën, geen gemakkelijke geografische positie. Dat kost een extra inspanning.

Maar ik ben niet pessimistisch. Ook hier wordt het zelfvertrouwen sterker. Je ziet het hier vandaag in het CDA, maar ook in andere politieke partijen: de uitdaging wordt toch aangenomen, niet in de zin van een eendags-succesje, maar in de zin van systematisch bouwen.

Ik acht het buitengewoon waardevol, voorzitter, dat U niet alleen over praktische politieke disputen wilt praten, maar ook eens per jaar gaat spreken over fundamentele kwesties. U hebt met dit thema een hele goede start gemaakt.

Mijn vrouw zei vanochtend: 'Ben je nu helemaal gek, op zaterdag ook nog een keer naar Groningen gaan?'

Toen zei ik twee dingen: 'Groningen is dichterbij dan je denkt. En ik vind het zo leuk dat ze daar spreken aan de hand van dit thema, dat ik daar graag een paar uur bij wil zijn'.

Veel dank.